

Микола ЛЮШИН,
завідувач кабінету
управління закладами середньої освіти
Рівненського ОІППО,
вчитель історії Рівненської спеціалізованої
школи I-III ступенів «Центр надії»
Рівненської міської ради

ПОНЯТІЙНА СИСТЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ СКЛАДОВОЇ ЗМІСТУ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НА УРОКАХ У 6-7 КЛАСАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

У статті аналізуються основні поняття реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії на уроках у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл. Усі поняття об'єднані автором у понятійну систему. Визначено, що методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії у 6-7 класах – це сукупність умов, мети, змісту, форм, методів, технологій і засобів, що покладені в основу компетентнісно орієнтованої навчально-методичної діяльності вчителя в курсі історії стародавнього світу та історії середніх віків у 6-7 класах.

Ключові слова: зміст освіти, релігієзнавство, всесвітня історія.

В статье анализируются основные понятия реализации религиозно-педагогической составляющей содержания всемирной истории на уроках в 6-7 классах общеобразовательных школ. Все понятия объединены автором в понятийную систему. Определено, что методические основы реализации религиозно-педагогической составляющей содержания всемирной истории в 6-7 классах – это совокупность условий, цели, содержания, форм, методов, технологий и средств, которые положены в основу компетентно ориентированной учебно-методической деятельности учителя в курсе истории древнего мира и истории средних веков.

Ключевые слова: содержание образования, религиозное образование, всемирная история.

The paper analyzes the basic concepts of the theological component content of world history in the classroom in grades 6-7 schools. All concepts are combined by the author in the conceptual system. It was determined that the methodological basis of the theological content component of world history in grades 6-7 – a set of conditions, objectives, content, forms, methods, techniques and tools that form the basis of competence-oriented teaching methods of teachers in the course of the history of the ancient world and history of the Middle Ages.

Key words: the content of education, religion, world history.

Постановка проблеми. У часи державної незалежності України, коли атеїзм як елемент державної ідеології зник, релігієзнавчий матеріал у курсах

історії стародавнього світу й історії середніх віків перестав виконувати переважно атеїстичну виховну функцію. Але нормативно дидактична і виховна мета релігієзнавчого матеріалу на уроках історії досі не визначена. Якщо в імперській дорадянській школі релігієзнавча складова історичної освіти доповнювала релігійну складову освіти, а в радянській школі релігієзнавча складова була антагоністом релігійної освіти і перетворилася в засіб атеїстичного виховання, то в сучасних методиках навчання історії не акцентується окрема увага на особливих задачах релігієзнавчого матеріалу.

Дослідження проблеми ефективної реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії на уроках у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл насамперед потребує уточнення основних понять і термінів, за допомогою яких зазначена науково-методична проблема може бути вирішена. Крім того, з метою уникнення понятійної плутанини, ці поняття доцільно поєднати у відповідну понятійну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна методика навчання історії учнів 6-7 класів відображена в посібниках і публікаціях К. Баханова, В.Власова, Є. Вяземського, Т. Ладиченко, Ю. Малієнко, П. Мороза, О.Пометун, А. Приходько, М. Студенікіна, О. Трухана, Г. Фреймана та ін.

Водночас, можна констатувати, що конкретні питання методики реалізації релігієзнавчого змісту в курсі всесвітньої історії у 6-7 класах поки що не стали предметом окремого дослідження, зокрема не з'ясовано місце релігієзнавчої складової у змісті історії стародавнього світу і середніх віків; не визначена її мета та завдання, не конкретизовані методичні шляхи ефективної реалізації релігієзнавчої складової всесвітньої історії, не уточнено зміст основних понять тощо.

Мета статті – сформулювати понятійну систему дослідження проблеми реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії на уроках у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл з урахуванням взаємодії і логічного обсягу основних понять.

Основний виклад матеріалу. Очевидно, що у відповідності із тематикою дослідження, базовими поняттями роботи є *«зміст загальної середньої освіти»*, *«зміст шкільної історичної освіти»*, *«зміст всесвітньої історії в 6-7 класах»*, *«релігієзнавча складова змісту всесвітньої історії»*, *«реалізація релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії»* та *«методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії»*.

Спробуємо обґрунтувати заснований на досягненнях сучасної педагогічної науки власний підхід до визначення логічного змісту й обсягу цих понять та до напрямків їх змістової взаємодії.

У дидактиці найбільш науково повне визначення поняття *«зміст загальної середньої освіти»* запропонували радянські вчені В.Краєвський, І.Лернер, М.Скаткін, Ю. Бабанський. На їх думку, цим поняттям визначається педагогічно адаптована система знань, умінь і навичок, способів навчальної діяльності (в тому числі й творчої), емоційно-ціннісного ставлення учнів до світу, що забезпечує світоглядний, інтелектуальний і фізичний розвиток особистості.

Нам імпонує наведений підхід до характеристики поняття, лише уточнимо, що він відповідає культурологічній теорії змісту освіти.

Із обсягу поняття «зміст загальної середньої освіти» логічно випливає похідне поняття «зміст шкільної історичної освіти». Оскільки нормативно зміст загальної середньої освіти закріплений у державних стандартах початкової, базової і повної загальної середньої освіти, то і зміст історичної освіти визначено стандартами в освітній галузі «Суспільствознавство».

Українські вчені-методисти О. Пометун і Г. Фрейман поняття «зміст шкільної історичної освіти» з позицій компетентнісного підходу визначають як один із компонентів процесу навчання історії, певну систему історичної інформації, що засвоюється у вигляді історичних знань, умінь і навичок, в яких особистість засвоює вже відомі способи діяльності, досвід творчої пізнавальної діяльності у розв'язанні проблем, що вирішувалися людством у минулому, досвід ставлення до світу, до людей, до себе, що може забезпечити емоційно-ціннісний розвиток особистості [5, с. 52].

Це визначення в контексті сучасних вимог до шкільної історичної освіти є найбільш відповідним часові. До нього лише додамо, що методологічною основою формування змісту шкільної історичної освіти є загальнолюдські і національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах дитини. У доборі змісту повинні враховуватися його доступність, науковість, наступність і перспективність, практичне значення, можливості для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, індивідуалізації, диференціації навчання.

Із заявлених позицій ми звужуємо аналізоване поняття до «зміст шкільної всесвітньої історії в 6-7 класах».

Поділ шкільного курсу історії на вітчизняну і всесвітню є традиційним для нашої освіти протягом останніх 200 років. У масиві змісту шкільного курсу всесвітньої історії в контексті дослідження нас буде цікавити лише змістовий блок історії стародавнього світу та середніх віків, які вивчаються в 6-7 класах сучасної загальноосвітньої школи.

У контексті тематики нашого дослідження також потребує уточнення поняття «релігієзнавча складова змісту шкільної історичної освіти».

Насамперед необхідно термінологічно розмежувати «релігієзнавчу складову» змісту освіти та «релігійну складову» освіти.

Релігійна освіта – це освіта, яка надається з позицій певного релігійного світогляду. Тому, на нашу думку, релігійна складова освіти – це оформлені в окремі навчальні предмети і курси релігійні знання, вміння, навички, оцінні судження та емоційні ставлення з позицій певного релігійного світогляду з метою пізнання релігійних феноменів та навчання релігійного віровчення, де предметом навчання є зміст релігійної віри.

Релігієзнавство як наука – це галузь гуманітарного знання, в предмет якої входить вивчення закономірностей виникнення і розвитку, природи і функцій релігії, а також взаємозв'язку і взаємодії її з іншими галузями культури [8]. Предметом релігієзнавства є не зміст релігійної віри, а релігія як специфічний феномен історії та культури. Як емпірична і теоретична дисципліна

релігієзнавство, на відміну від теології та релігійної філософії, не займається проблемами доказів існування Бога і його атрибутів, Боговтілення, безсмертя душі і т.п., а вивчає саму релігію (релігійну свідомість, релігійну діяльність, релігійні відносини та релігійні організації) в реальному контексті культури, тобто у зв'язку з економічним і соціальним життям, політикою, наукою, мораллю, мистецтвом [8].

Елементи релігієзнавства включені в зміст шкільної історичної освіти, зокрема курсу всесвітньої історії. Вони представлені масивом понять, фактів, персоналій, подій, процесів і явищ, які мали в минулому і мають в сьогоденні значний вплив на всі сфери суспільного життя: політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну.

Звідси випливає необхідність засвоєння релігієзнавства у формі організованого процесу освітнього та виховного впливу, спрямованого на набуття школярем науково обґрунтованих поглядів на природу, зміст, історію та соціальні функції релігії [7, с. 135].

На нашу думку, поняття «релігієзнавча складова змісту шкільної історичної освіти» в умовах сучасного навчання, на основі компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, охоплює комплекс знань, умінь, навичок, оцінних суджень та емоційних ставлень, що формуються у процесі освітнього та виховного впливу шкільного курсу історії, спрямованого на набуття школярем науково обґрунтованих поглядів на природу, зміст, історію та соціальні функції релігії, з метою формування світоглядної і конфесійної толерантності, сприяння реалізації свободи совісті, становлення громадянських якостей особистості.

Логічно обмежуючи наше визначення, ми відповідно можемо підійти і до змісту поняття «релігієзнавча складова змісту всесвітньої історії у 6-7 класах».

Як видно з визначення, сучасне навчання ґрунтується на підходах, що нормативно зафіксовані у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти. Спираючись на висновки К.Баханова, під підходом у сучасній педагогічній практиці ми будемо розуміти погляд, «точку зору», відповідно до якої розглядають певне педагогічне явище [2, с. 3].

Релігієзнавча складова змісту історичної освіти в цілому, а всесвітньої історії зокрема, є основою для формування в учнів предметної історичної компетентності в усіх її складових (просторова, хронологічна, логічна, інформаційна, комунікативна, аксіологічна компетентності) та є складовою ключової загальнокультурної компетентності як здатності учня аналізувати та оцінювати досягнення національної і світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності [6].

Поняття «реалізація релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії» характеризує цілеспрямований процес організації і стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності учнів щодо опанування релігієзнавчими знаннями, вміннями та навичками, розвитком творчих здібностей, світогляду та морально-етичних поглядів і переконань у процесі навчання всесвітньої історії.

Як зазначає Н.Островерхова, у навчально-виховному процесі реалізуються в комплексі основні компоненти змісту освіти – це: «знання» через засвоєння учнями фактів, понять, алгоритмів, принципів, закономірностей; знання про способи діяльності і методи пізнання; знання про норми ставлень до різних процесів та явищ життя [4].

Досвід здійснення «способів діяльності» реалізується шляхом формування в учнів умінь та навичок (загальнонавчальні, спеціальні, уміння організувати навчальну працю).

Досвід «творчої діяльності» набувається шляхом формування в учнів готовності до творчої перетворювальної діяльності: продукування ідей, гіпотез, розв'язання навчальних проблем, з'ясування суперечностей, що сприятиме самоствердженню, саморозвитку, самовдосконаленню.

Добір релігійознавчого змісту навчання на уроках всесвітньої історії детермінується програмою, темою, цілями та завданнями уроку. Дидактичні та методичні особливості викладання теми уроку зумовлюються її логіко-структурними особливостями. Постановка цілей і завдань уроку оцінюється їх повнотою та комплексністю, ступенем урахування індивідуальних особливостей учнів конкретного класу, реалізацією диференційованого підходу учнів, визначенням завдання-домінанти, його зв'язком із цілями та завданнями інших уроків, реальністю їх виконання [4].

Очевидно, що зміст релігійознавчого матеріалу, який визначається для вивчення на уроці, має бути оптимальної трудності і складності. Рівень трудності навчальних завдань передбачає зіставлення нового матеріалу з раніше вивченим та пізнавальними можливостями учнів. Тобто, трудність є співвідношенням між об'єктивною мірою складності навчального завдання і пізнавальними можливостями учнів. Поняття «складність» характеризує властивості завдання (їх змістовий склад), а «трудність», крім складності навчального матеріалу, охоплює і пізнавальні (суб'єктивні) можливості учня.

Навчальний матеріал повинен добиратися вчителем диференційовано. Це зумовлено ще досить високим ступенем уніфікації навчальних програм, підручників, посібників, в яких неадекватно сучасним вимогам особистісно орієнтованого навчання подано теоретичний матеріал і практичні завдання; недосконалістю класно-урочної системи навчання, яка переважно зорієнтована на колективні форми роботи з учнями; відсутністю у певної частини шкіл практичного психолога, який би забезпечив достовірну інформацію про психофізіологічні особливості учнів, рівні їх розвитку, інтелектуальні та фізичні можливості; недостатністю роздаткового диференційованого навчального матеріалу. Ефективність індивідуалізації навчання як основи диференціації, на думку радянської дослідниці І. Унт, зазвичай висока, тому що учні при цьому опановують певні знання та набувають навичок в оптимальний для себе час, працюючи економно та постійно контролюючи витрати своїх сил [9].

Як зазначають О. Пометун і Г. Фрейман, у методиці навчання історії ще немає повноцінних досліджень і рекомендацій з індивідуалізації роботи з учнями, але визначені загальні підходи до діагностики їх пізнавальних

здібностей і можливостей. На підставі дослідження П. Гори [3], О. Пометун і Г.Фрейман виділили три групи школярів. Серед них – слабкі, недостатньо підготовлені – це учні, які при поверхневому знанні історії не виявляють помітного інтересу до її вивчення і майже зовсім не володіють адекватними прийомами й уміннями самостійної роботи з навчальним історичним матеріалом. Вони не вміють сприймати, засвоювати і відтворювати в образно-емоційній формі навіть найбільш значні факти, самостійно аналізувати, порівнювати, конкретизувати, узагальнювати навіть роз'яснений теоретичний матеріал. Вони схильні переважно лише до запам'ятовування з наступним переказом викладу вчителя, заучування тексту підручника (репродуктивний рівень) [5, с. 94].

Середніми визначено учнів, котрі мають цілком задовільні знання. Вони ґрунтовно засвоїли головні факти, провідні поняття і закономірності, непогано володіють багатьма передбаченими навчальною програмою уміннями, можуть без великих труднощів за допомогою адекватних прийомів перетворити досліджуваний матеріал, засвоювати і відтворювати його в перетвореному вигляді. Історичне мислення, уява, мова, пам'ять й інші пізнавальні можливості в школярів цієї групи розвинуті вище, аніж у слабких. На відміну від слабких багато хто з них виявляє інтерес, бажання і волю до вивчення історії (реконструктивний рівень) [5, с. 94].

До числа сильних, чи добре підготовлених, віднесено учнів, які цікавляться історією, мають виражену схильність до її вивчення, добре знають фактичний і теоретичний зміст уже вивченого історичного матеріалу, читають додаткову літературу, мають розвинуте історичне мислення, уяву, пам'ять і мову, володіють різноманітними методичними прийомами й уміннями навчальної роботи, можуть не тільки перетворювати роз'яснений навчальний матеріал і засвоєні історичні знання, але і творчо застосовувати раніше набуті теоретичні знання у навчальній пошуковій діяльності, для самостійного з'ясування сутності проблемно викладених історичних фактів, їхніх зв'язків і відносин (творчий рівень) [5, с. 94].

Зрозуміло, що така градація учнів на підставі їх пізнавальних здібностей і можливостей може бути перенесена і в контекст реалізації змісту релігієзнавчого матеріалу.

Інтеграція релігієзнавчого змісту навчання передбачає виявлення та реалізацію внутрішньопредметних, у курсі всесвітньої історії, та міжпредметних зв'язків. Внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки зумовлені законами процесу мислення та пізнання об'єкта вивчення. Їх реалізація забезпечує засвоєння учнями відповідних знань та способів діяльності в їх логічному зв'язку та наступності; виявлення смислових, змістових, операційних зв'язків між історичними фактами, поняттями, процесами, явищами; засвоєння учнями системних знань; дозволяє виявляти спільне між навчальними предметами як у змісті, так і способах їх реалізації на уроці [4].

Як зазначав Ю. Бабанський, важливою складовою реалізації навчального змісту є інтенсифікація навчання, що спрямована на підвищення

продуктивності навчальної праці вчителя та учня протягом кожної одиниці часу, тобто досягнення високої результативності навчання при оптимальних витратах часу, напруженості праці вчителя та учнів [1]. При цьому важливою умовою є підвищення інформаційної місткості змісту навчання учнів; наукового потенціалу навчального матеріалу; генералізація та інтеграція знань, умінь і навичок учнів. З огляду на це, цілі уроку мають бути достатньо напруженими, конкретними, перспективними, гнучкими.

За висновком Н. Островерхової, у процесі навчання реалізується певна доза змісту освіти, яка окреслена стандартом, навчальними планами і програмами [4]. Від раціонального добору змісту дидактичного матеріалу, принципів, методів і технологій його реалізації залежить результативність навчального процесу – якість освіти.

Отже, поняття «реалізація релігійнознавчої складової змісту всевітньої історії» з методичних позицій передбачає також необхідність зосередження уваги на низці супутніх понять: «добір змісту» та його відповідність навчальній програмі; оптимальна «трудність» і «складність змісту»; «диференціація» навчального змісту; «інтеграція змісту» навчального матеріалу на засадах внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків тощо.

Відповідно до теми нашого дослідження також виникає потреба розмежувати поняття «дидактичні вимоги» і «методичні засади» у контексті реалізації релігійнознавчої складової змісту історичної освіти, зокрема всевітньої історії в 6-7 класах.

Дидактичні вимоги до реалізації релігійнознавчого змісту всевітньої історії у 6-7 класах встановлені на основі положень законодавства про освіту, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та навчальних програм. Серед дидактичних вимог насамперед слід назвати науковість навчального змісту; побудову навчального процесу в контексті компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів; на основі принципів гуманізму і демократизму; використання відповідних змістові форм навчальної діяльності; формування знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій учнів відповідно до вимог навчальних програм; урахування психологічних і фізіологічних особливостей дітей відповідного віку у процесі навчання тощо.

На відміну від дидактичних вимог, методичні засади реалізації змісту історичної освіти – це сукупність умов, принципів, ідей, методів, прийомів і засобів навчання, що покладені в основу педагогічної роботи з реалізації навчального змісту.

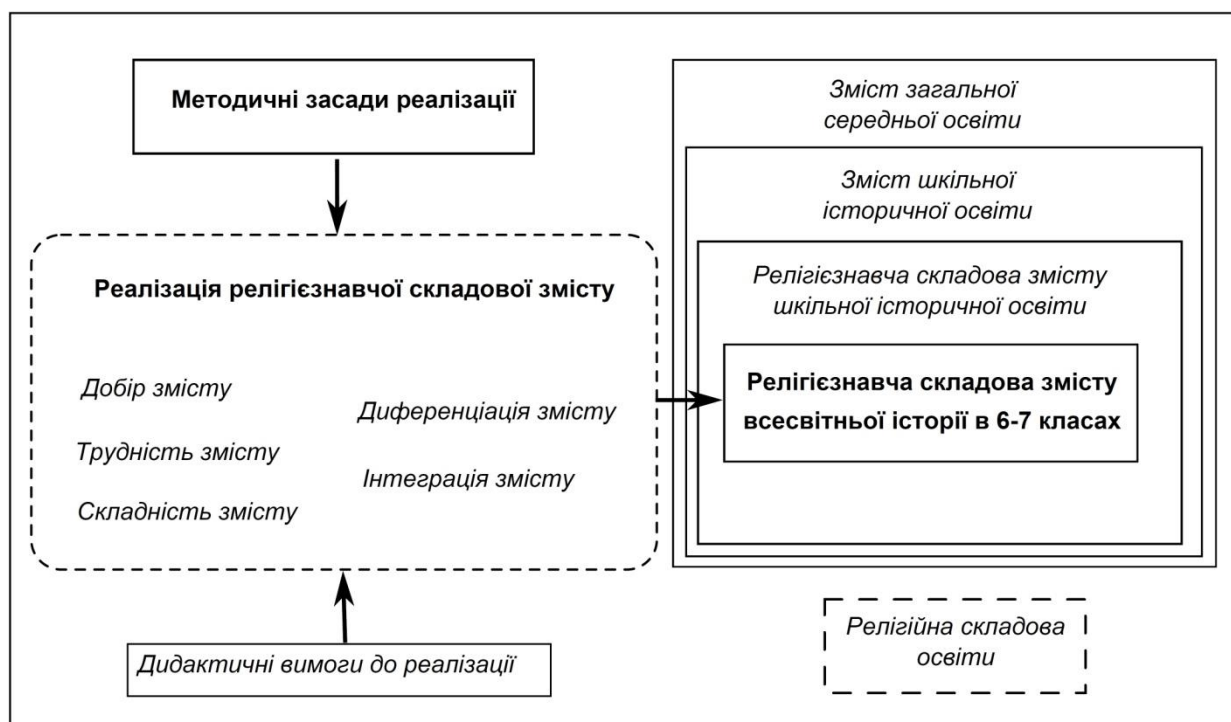

Рис. 1. Понятійна система дослідження з урахуванням взаємодії і логічного обсягу основних понять

Слово «методика» в перекладі з давньогрецької означає «спосіб пізнання», «шлях дослідження». Метод – це певний спосіб досягнення будь-якої мети або вирішення конкретного завдання. Методика навчання релігієзнавчих знань – це сукупність прийомів і підходів при взаємодії вчителя та учнів у процесі навчання релігієзнавства. Основною функцією методики навчання є внутрішня організація і регулювання процесу пізнання учнем релігієзнавчих фактів і феноменів. Тому методика навчання релігієзнавства повинна спиратися на сукупність певних правил, способів, системи приписів, принципів і вимог (методичні засади), які орієнтують учня на отримання та освоєння знань у галузі релігієзнавства, завдяки яким школяр зможе досягти певного результату в цій сфері пізнавальної діяльності.

Висновки. Отже, ключове поняття «методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту *всесвітньої історії* у 6-7 класах» нашого дослідження можна визначити як сукупність умов, мети, змісту, форм, методів, технологій і засобів, що покладені в основу компетентісно орієнтованої навчально-методичної діяльності вчителя в курсі історії стародавнього світу та історії середніх віків у 6-7 класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Проаналізовані й уточнені нами поняття, з метою їх подальшого використання в роботі, доцільно згрупувати в понятійну систему дослідження відповідно до їх взаємодії і логічного обсягу (див. рис. 1). Встановлено, що основними поняттями дослідження є «релігієзнавча складова змісту *всесвітньої історії* в 6-7 класах», «реалізація релігієзнавчої складової змісту *всесвітньої історії* в 6-7 класах». Ключовим – поняття «методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту *всесвітньої історії* в 6-7 класах».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1987. – 78 с.
2. Баханов К. О. Механізми запровадження компетентнісного підходу в навчання історії в школі / К. О. Баханов // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. – № 1-2. – С. 3-7.
3. Гора П. В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе / П. В. Гора. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
4. Островерхова Н. М. Організаційні механізми впровадження змісту освіти в загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] / Н. М. Островерхова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/20_DNII_2012/Pedagogica/2_114694.doc.htm, вільний. – Назва з екрана.
5. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
6. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 11. – С. 400.
7. Развитие религиозно-педагогического образования в государственных и муниципальных образовательных учреждениях Российской Федерации / Ю. П. Зуев, Т. А. Кудрина, Р. А. Лопаткин, Ф. Г. Овсиенко, Н. А. Трофимчук // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. Вып. 1. Антология отечественного религиоведения. – Ч. 4. Кафедра государственно-конфессиональных отношений РАГС. – М. : ИД «МедиаПром» ; Издательство РАГС, 2009. – С. 131-178.
8. Релігієзнавство : навч. посіб. / ред. Л. І. Мозговий, О. В. Бучма – Вид. 2-ге. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 264 с.
9. Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И.Э. Унт. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.

Дата надходження до редакції: 06.06.2013 р.